

Arhivistika - pot do samostojne znanstvene discipline

MATEVŽ KOŠIR

Velik pomen arhivov je danes sicer nesporen, a tega se kot družba še vedno nemalokrat premalo zavedamo in to premalo upoštevamo. Že nešteto avtorjev je poudarjalo pomen arhivov kot kolektivnega spomina in v tej zvezi tudi pomen arhivskega dela. Jacques le Goff govori o "politiki arhivskega spomina", na velikanske posledice, ki jih ima "politika" arhiviranja za družbeni spomin, opozarja tudi Milan Kundera, Jacques Derrida pa v svojem spisu "Archive Fever" (1995) eksplicitno poudarja izjemen pomen arhivov za družbo.¹

Arhivistika se je v samostojno znanstveno vedo oblikovala v drugi polovici 20. stoletja, ko se je tudi definirala kot taka. Hermann Rumschöttel postavlja na začetek moderne arhivistike delo Adolfa Brennekeja in Wolfganga Leescha, "Archivkunde" iz leta 1953.² Med arhivističnimi priročniki nove znanstvene vede najdemo tudi deli dr. Jožeta Žontarja (Arhivistika 1973, v soavtorstvu z dr. Sergijem Vilfanom, in Arhivistika 1984).³ Medtem ko so arhivistiko v sedemdesetih letih ločili še na ožjo in širšo, na tisto ki, preučuje vsa dela, ki jih opravljajo arhivi, in na tisto, ki obravnava specifična strokovna dela, pa se danes zdi najustreznejša definicija stroke tista, ki jo je izrazil Hermann Rumschöttel na kongresu v Seville (2000). Področje arhivističnih raziskav je strnil v tri točke: raziskave o arhivu kot instituciji in o njegovi organizaciji, raziskave o arhivskem gradivu kot dokumentacijskem in informacijskem materialu ter raziskave o arhiviranju kot dejavnosti arhivov, vse troje v preteklosti, sedanjosti ter prihodnosti.

Od konkretnih predmetov današnje arhivistike so najpomembnejše struktura, valorizacija in strokovna obdelava arhivskega gradiva, terminologija, vse ob upoštevanju moderne informacijske in komunikacijske tehnologije. Posebno aktualna so vprašanja o nalogah arhivov v obdobju digitalnih komunikacij, in glede prihodnjega položaja arhivov v ciklu informacijskih procesov.

Odgovori na ta vprašanja so zelo pluralistični, tako kot je tudi interdisciplinarnost v samem jedru arhivistike. Gre za tesen odnos z drugimi strokami, med katerimi so na prvem mestu gotovo zgodovina,⁴ upravne vede, informatika, v nekaterih vidikih tudi knjižničarstvo, dokumentacijske vede. Kot meni H. Rumschöttel, si kooperacija in samostojnost ne nasprotujeta. Opozarja pa na zmoto, ki ima za posledico, da se velikokrat postavlja pod vprašaj obstoj arhivistike kot samostojne stroke – to je istovetenje arhivskega poklicnega dela z arhivistiko. Naloge v arhivu namreč od arhivista zahtevajo mnogo širša (praktična in teoretična) znanja, kot je sama arhivistika, te naloge pa se vse od 18. stoletja ves čas kopičijo. Pri teh znanjih je arhivistika le ena izmed strok, seveda pa gre za osrednjo disciplino. Poklicno arhivsko delo zahteva v različni količini najrazličnejša znanja, od tradicionalno pomožnozgodovinskih, upravnih, dokumentarističnih, informacijskih, kulturnih, tehničnih do pedagoških itd.⁵

Arhivistika je kot veda relativno mlada, toda njene korenine segajo daleč v preteklost. O zgodovini arhivov in arhivskih ustanov se večkrat razpravlja precej na splošno. Zato je tretji mednarodni simpozij o arhivskem izobraževanju opozoril na potrebo po večjem poudarku na študiju zgodovine hranjenja arhivskega gradiva, tako v nacionalnih kot tudi v mednarodnih okvirih.

Prva določila o delu arhivov segajo v obdobje odpiranja centralnih arhivov, v 13. in 14. stoletje, ko je uprava preseгла fevdalno prakso in so začeli delovati arhivi. Kot ugotavlja Brenneke, srednji vek še ni kazal smisla za hranjenje arhivov (na primer Karolinški imperij), to pa ne pomeni, da arhivov ni bilo že prej. Obstajali so že v antiki,⁶ tako v Grčiji kot tudi v Rimskem imperiju, pa tudi pred tem, kot na primer veliki hetitski arhiv v Hattuši (Boghazköy) v Mali Aziji z več tisoč klinopisnimi ploščicami, da ne omenjamo Mezopotamije in Egipta (na primer arhiv Amenophisa IV v el-Amarni), Feničanov itd. Tradicija hranjenja arhivov pa ni preživela rimskega imperija in do 11. oziroma 12. stoletja politične in cerkvene oblasti niso pokazale smisla za hranjenje arhivov. Kot ugotavlja Brenneke je bil delno izjema le papeški arhiv v Rimu, ki je

¹ Terry Cook, Archival science and postmodernism: new formulations for old concepts, Archival Science 2001, št. 1, str. 3 sl.

² Hermann Rumschöttel, Die entwicklung der Archivwissenschaft als wissenschaftliche Disziplin, Arhivalische Zeitschrift, 2000, str. 15.

³ Žontarja navaja Rumsschöttel, navedeno delo, str. 15. Podobno tudi drugi: Pirkko Rastas, Manuals and textbooks of archives administrations and records management, RAMP study, Paris, UNESCO, 1992, prav tako v Manuals and textbooks available for archival training itd.

⁴ Michel Duchein, Clio et l'archiviste: mariage indissoluble ou union libre? V: Miscellanea in honorem Caroli Kecskemeti, Brüssel 1998, str. 131-142.

⁵ Rumschöttel, navedeno delo, str. 20.

⁶ Ernst Posner, Archives in Ancient Word, Cambridge 1972.

izpričan na Lateranu v 7. stoletju in v katerem so delno prevzeli rimske vzore.⁷

Novi centralni arhivi so dobili tudi svoja pravila in predpise za hranjenje gradiva: v Franciji je leta 1307 izdal smernice za hranjenje kraljevega arhiva Filip Lepi (tega leta je "Trésor des Charters" dobil svojega prvega arhivista), kraljica Ivana Neapeljska je leta 1347 izdala instrukcijo za upravljanje arhiva. Podobno so arhive organizirala italijanska in flamska mesta.⁸ Leta 1346 je bil ustanovljen Arhiv aragonske krone v Španiji. Odločilni korak naprej je bil storjen v 16. stoletju, ko sta razvoj uradništva in porast pismenosti pripeljala v združevanje arhivov in nastavljanje arhivskih uradnikov. Arhiv aragonske krone je cesar Karel V. leta 1540 prenesel v grad Simancas v Valladolidu. V arhiv so začeli prihajati vsi spisi zborov, drugih zasedanj, arhiv Kastiljske krone, in 24. avgusta leta 1588 je Filip II. izdal instrukcijo za upravljanje z novim centralnim arhivom Simancas imenovano: "Instruccion pare el gobierno del Archivo de Simancas". To je bila prva moderna arhivska instrukcija za delo arhiva.⁹ Arhiv se je vse bolj instrumentariziral za politične namene.¹⁰

Leta 1604 je bil ustanovljen tajni državni pruski arhiv. Jakob I. je leta 1610 imenoval dva arhivarja za skrb za "State papers", ki so danes srce "Public Record Office". Dve leti pozneje, leta 1612, je bil oblikovan vatikanski arhiv, ko je papež Pavel V. ustanovil "Tajni Vatikanski arhiv".

Ustanovitve arhivov so bile povezane z oblikovanjem administrativnih monarhij. Lokalno in centralno uradništvo se je povečevalo, naraščalo je število spisov in njihov pomen. V 16. stoletju se je razširilo delovno področje pisarne, to pa je imelo za posledico širjenje njenega pisarniškega poslovanja. Pisarne v povezavi s centralnimi uradi so želele urediti stare spise in listine ter tako iz "mrtvih", uskladiščenih spisov ustvariti urejeno registraturo.¹¹ Tako so tudi kranjski deželni stanovni leta 1586 določili prostore za svoj arhiv in vanj nastavili uradnike.

Vzporedno s tem so že v obdobju renesanse nastale prve razprave o arhivski teoriji. Večinoma so skušale formalizirati obstoječo prakso in jo tako čimbolj razširiti. Prvi teoretiki so bili iz vrst uradništva, saj je bila potreba po redu posebno nujna in se je zato arhivska teorija prav tu najmočnejše izoblikovala. V registraturi se je izoblikoval nov tip uradnika, ki naj bo neodvisen od pisarne. Z arhivskimi vprašanji se je po-

globljeno ukvarjal ustanovitelj wittenberškega državnega arhiva v Stuttgartu Jakob pl. Rammingen (1571 "Von der Registratur und iren Gebeuden..."). Znano razpravo o upravljanju arhivov je napisal Baltazar Bonifacio ("De Archivis liber singularis", Benetke 1632).¹² Beneški pravnik je v svojem delu govoril že o arhivu in ne več o registraturi ter pri tem kot pravnik poudaril skrb za čuvanje spisov, posebno zaradi pravne zaščite. Predlagal je tudi načine ureditve v arhivu: krajevno, vsebinsko, kronološko. Njegovo izhodišče je bilo lokalna pertinenca, kar je pomenilo, da se je gradivo v arhivu ne glede na izvor med seboj pomešalo in uredilo po vsebini. V 17. stoletju je bilo napisano že več arhivskih razprav v Italiji, Franciji, Nemčiji in Španiji.

Kakšni so bili ti arhivi in prve teoretične razprave, ki so se dotikale dela v arhivih? Arhiv je bil razumljen predvsem kot zakladnica oblastnih pravic, razprave pa so šle v smeri pravnih nalog arhiva za državo. Kar je Bruno Delmas¹³ ugotovil za Francijo temu je dal Hermann Rumschöttel mnogo širšo evropsko veljavo. To obdobje je poimenovano tudi kot "porajajoča faza" arhivistike.¹⁴ Arhivi in arhivistika so bili v prvi zgodovinski fazi prežeti s pravno državnostanskimi nalogami arhivov, hranjenjem in pripravo dokumentov za zagotavljanje in varovanje pravic ustanoviteljev arhivov. Praktičnim interesom zgodnje novoveške države glede arhivov so ustrezali pragmatični načini urejanja, ki so se v 18. stoletju povsod po Evropi izražali v vsebinskih shemah urejanja. Arhivar je bil uradnik blizu registraturi, ki je služil državi in ne družbi.¹⁵

Več nasprotnih teorij je zagovarjalo različne načine urejanja in popisovanja arhivov: J. Godferoy in J. De Chevriers sta priporočala kronološko urejanje, sicer pa so drugi arhivisti priporočali metodološko urejanje spisov, bodisi krajevno bodisi po problematiki.

Leta 1749 je bil kot posledica terezijanskih reform ustanovljen "Hišni (Družinski) dvorni in državni arhiv" na Dunaju. Seveda pa so cesarji že pred tem sprejemali sklepe o varovanju arhivskega gradiva, tako na primer Maksimilijan I., in Ferdinand I. V 16. stoletju je tirolska pisarna oblikovala svoj tako imenovani "Schatzarchiv", na Dunaju pa arhiv pod "Schatz gewulbe" in vanj so postavili registratorja, ki je začel vsebinsko preurejanje listin.

Konec 18. stoletja je prinesel spremembe v arhivski teoriji in praksi, pa tudi v arhivski paradigmi. Prvo arhivsko obdobje je bilo blizu regi-

⁷ Adolf Brenneke, Wolfgang Leesch, *Archivkunde*, Leipzig 1953, str. 113.

⁸ Michel Duchain, *The History of European Archives and the Development of the Archival Profession in Europe*, *American Archivist*, 55, št. 1, Winter 1992, str. 15.

⁹ Paul Delsalle, *Une histoire de l'archivistique*, Québec 1998.

¹⁰ Rumschöttel, navedeno delo, str. 8.

¹¹ Brenneke, navedeno delo, str. 44.

¹² Duchein, *The History*, str. 16.

¹³ Bruno Delmas, *Origine et développement de l'enseignement de l'archivistique*, *Archivum* 34 (1988) str. 61-73.

¹⁴ R.H. Bautier, *La Phase Cruciale de l'Histoire des Archives: la Constitution des Dépôts d'Archives et la Naissance de l'Archivistique*, *Archivum* 18 (1968), str. 139-151.

¹⁵ Rumschöttel, navedeno delo, str. 8-9.

straturi in v službi državi. Konec 18. in v začetku 19. stoletja so arhivi doživeli funkcionalno spremembo in se spremenili iz zakladnic oblastnih pravic v skladišče virov zgodovinskega. Arhivi so postali zakladnica zgodovine in arhivistika pomozna zgodovinska veda. Delno se je že v začetnem obdobju arhivske zgodovine začela prva uporaba arhivskega gradiva za zgodovinske potrebe. Posledice za arhive in znanstveno delo arhivistov, je imelo delo Jeana Mabillona "De Re Diplomatica" iz leta 1681, posebno v Franciji in Italiji. V prvi polovici 19. stoletja se je zgodovinski interes dokončno razširil tudi na spisovno gradivo. Romantika je povečala zanimanje za zgodovino, pri tem pa se je povsem uveljavilo spoznanje, da je treba arhivske vire uporabiti kritično. Beseda arhiv je dobila nov pomen, pomen arhivske zakladnice zgodovine. Registratura in arhiv sta se ločila, arhivistika pa je dobila oznako pomožne zgodovinske vede, kot delovni napotek za opis arhivov. Težišče se je premaknilo iz pravnih na zgodovinske naloge arhivov, od državnega smotra do kraja raziskav.¹⁶

Teorija, ki se je ukvarjala z arhivskim delom, je skušala biti kos kvalitativnim in kvantitativnim spremembam s sistematizacijo tradicionalnih metod – na primer Josef Anton Oegg (1804), Franc Xaver Bronner (1832), Karel Menzel (1869). Skušali so iti nasproti željam mladega zgodovinskega, to pa se je ujemalo z rastjo pomena raziskav, pisanih na podlagi kritike virov, in priprav izdaj virov. Zasledimo zametke drugačnega načina urejanja, ki izhajajo iz pogojev nastanka gradiva. Okoli leta 1777 piše o tem Filip Ernst Spiess v delu "Von Archiven", in sicer kot prvi razmišlja o urejanju, izhajajočem iz okoliščin nastanka dokumentov.¹⁷

Drugi arhivski teoretiki, kot denimo Michel Duchein, opozarjajo tudi na pomen političnih dogodkov v tem času. Z izjemo Velike Britanije in Rusije so francoska revolucija in napoleonske vojne spodbudile velike upravne spremembe po vsej Evropi. Leta 1815 so arhivska skladišča doživela spremembo, ki so se začele v Franciji v letih 1789-1790, sledile so Nizozemska, Italija, Nemčija in Španija. Revolucionarni zakon 7. messidorja leta 2 (po revolucionarnem koledarju – sicer 25. junija 1794) je prvič razglasil pravico državljanov do dostopa do javnih arhivov.¹⁸ Tega leta je bil ustanovljen tudi francoski nacionalni arhiv v Parizu, leta 1796 pa še departmajski arhivi. Do takrat so bili arhivi tesno zaprti, oziroma odprti le za del privilegiranih raziskovalcev, večinoma za uradne potrebe – na to so kazala tudi njihova imena z dostavkom "tajni". Po francoski revoluciji je ideja, da je dostop do arhivov državljanska pravica, sicer vedno bolj priznana, celo v tako konservativnih državah kot sta bila

Avstrijsko cesarstvo in Kraljevina Prusija, čeprav na primer v Prusiji uporaba gradiva brez posebnega dovoljenja ni bila mogoča vse do leta 1918. Napoleonske vojne so imele za posledico tudi velike spremembe administrativnih struktur v zgoraj omenjenih državah. Stare registrature so izgubile pomen za tekoče poslovanje, v ospredje je stopil njihov zgodovinski pomen. Nastajali so tako imenovani "historični" arhivi. V tem obdobju je bilo ukinjenih tudi veliko samostanov in v arhivih se je pokazala potreba po večjem znanju, to pa je pripeljalo do ustanavljanja arhivskih šol.

Prva šola, ki je šla v korak z novimi potrebami, je bila "Scuola del grande Archivio" v Neaplju leta 1811, nato "Archivalische unterrichts Institut" v Münchnu leta 1821 in "Ecole des Charters" v letih 1821 in 1829 v Parizu. V 19. stoletju je sledilo še veliko drugih institutov po Evropi (Torino 1826, Dunaj 1854,¹⁹ Madrid, Firenze, Vatikan itd.). To izobraževanje je bilo delno univerzitetno, delno podiplomsko. Napačno bi bilo misliti, da so tam poučevali tisto, kar danes razumemo pod arhivistiko, pač pa je bil poudarek na diplomatiki, paleografiji, upravnih zgodovini itd. Seveda pa je šolanje vključevalo tudi vprašanja upravljanja arhivov, urejanja in popisovanja arhivskega gradiva, vprašanja o arhivskih predpisih in arhivski tehniki. Tu je šlo predvsem za posredovanje izkušenj, teže pa bi govorili o arhivski znanosti. Izobraževanje pa je imelo za posledico spremenjeno poklicno podobo arhivistov, ki so postali bolj izobraženi v pomembnih zgodovinskih vedah s težiščem na srednjem veku.²⁰

Oblikovati so se začeli tudi zametki valorizacije arhivskega gradiva. Kraljeva Instrukcija, izdana v Torinu leta 1731 za kraljevi arhiv na Sardiniji, je že predvidela uničenje nepotrebnih spisov. To je bil prvi mali korak v smeri teorije valorizacije, ki pa še ni sledil racionalnim načelom. Za avstrijske dežele je bil prvi predpis v zvezi z izločanjem in uničenjem neuporabnih registraturnih in arhivskih spisov izdan leta 1832.

Arhivsko gradivo pa so tudi nekontrolirano uničevali. Na primer v obdobju Francoske revolucije so uničevali gradivo fevdalcev in Cerkve kot spomin na "barbarizem".

Porast arhivskega gradiva in vprašanja njegovega obvladovanja so v prvi tretjini 19. stoletja privedli do prvih razmišljanj arhivarjev o pomenu povezanosti arhivskega gradiva. Te razprave pa so bile takrat še obrobne, saj so arhivarji urejali stare listine in druge spise predvsem z vidika pomožnih ved in tako imenovane domovinske zgodovine in domoznanstva, ki je ustrezalo času romantike. Razvoj

¹⁶ Prav tam, str. 9.

¹⁷ Prav tam, str. 9-10.

¹⁸ Duchein, *The History*, str. 17.

¹⁹ Inštitut za avstrijsko zgodovinsko raziskovanje – s posebnim ozirom na izobraževanje arhivistov, *Zgodovinski časopis* 49, Ljubljana 1995, št. 1, str. 121-125.

²⁰ Rumschöttel, navedeno delo, str. 11-12.

zgodovinskih pomožnih ved, diplomatike, kronologije, paleografije, sfragistike itd. ter deželne in lokalne zgodovine je bil precej povezan z arhivisti. Po Rumschöttlu se je razvila simbolična povezava med zgodovino in arhivistiko, arhivarji pa so ostajali v očitni senci zgodovinarjev. Vendar pa so izgradnja, diferenciacija in vrednotenje arhivistike potekali vzporedno in v součinkovanju z zgodovinopisjem 19. stoletja.²¹

Profesionalizacija arhivistov in profiliranje arhivistike v prvih desetletjih 19. stoletja sta pripravila podlago za novo kakovost in razvoj v drugi polovici stoletja. Zadnje tretjino 19. stoletja in njegov prelom je zaznamovala opazna zarez v razvoju arhivistike, te novosti pa kljub temu niso imele za posledice samostojne arhivistike. Govorimo lahko o njeni intenzivaciji že od francoske revolucije dalje. Spremembam je botroval tudi razvoj v upravi in državnem pravu na prehodu iz agrarne v industrijsko družbo, ki sta jo zaznamovala tehnični razvoj in velik napredek znanosti. Redno so začeli izhajati arhivski časopisi: leta 1876 "Arhivalische Zeitschrift", temu pa so sledili še drugi.

V času po letu 1850 je bilo osrednje vprašanje strokovnih razprav način urejanja arhivskega gradiva. Arhivsko gradivo so preurejali po obliki in po vsebini, ne da bi se pri tem ozirali na različen izvor gradiva. Arhive različnih ustvarjalcev so združevali skupaj na enem mestu. Ko so arhivske fonde iz konca 18. stoletja prevzeli v arhive, so se pokazale slabe strani urejanja arhivskega gradiva po vsebini saj so registraturni pripomočki (delovodniki, indeksi) izgubili vrednost. Uveljavljati sta se začeli načeli proveniencije in prvotne ureditve. Načelo proveniencije takrat v francoščini imenovano "respect des fonds" so prvič definirali francoski arhivisti in sicer leta 1841 (Natalis de Wailly). Tega leta je francosko notranje ministrstvo izdalo odredbo, ki se je nanašala na departmajske in občinske arhive. V njej je določilo, da je treba ohraniti posamezna arhivska izvorna telesa kot celote (spoštovanje fonda), medtem ko so morali te celote znotraj urediti po snovi. Spoštovanje fonda se je tako uveljavilo v centraliziranem sistemu departmajskih arhivov. Vsi dokumenti, ki so prišli od enega ustvarjalca, ustanove, družine ali posameznika, so morali biti hranjeni skupaj kot fond, ki se ni smel mešati z gradivom drugih ustvarjalcev.²² Priročnik "Manuel de l'archiviste des prefectures, des mairies et des hospices", ki ga je napisal Aime Champollion-Figeac leta 1860 je začel pojasnjevati nova načela in načine popisovanja.

Nekatere arhive so tako delno hranili že konec 18. stoletja, načelo "spoštovanja fonda" pa se je uveljavilo v 19. stoletju. Tudi filozofsko-zgodovinski razred berlinske akademije znanosti je že leta 1819 svaril pred tem, da bi arhive različnega

izvora med seboj pomešali. Zavzemal se je, naj ostanejo arhivi različnih dežel, ustanov in samostanov med seboj ločeni, tudi če jih shranijo v skupnem depozitu. Kmalu po definiranju tega načela je le-to 1881 leta sprejeto tudi v Berlinskem tajnem državnem arhivu, kjer so ga poimenovali kot "Registraturprinzip". Pravilnik o urejanju gradiva je pripravil takratni arhivar Max Lehmann, ki so ga pozneje (leta 1922) razglasili za iznajditelja provenienčnega načela. Drugi člen je namreč določal, da arhiv sledi "provenienci njegovih fondov".²³ Definirano je bilo tudi sorodno načelo, načelo "spoštovanja prvotne ureditve". Nemški arhivisti so to načelo poimenovali "Strukturprinzip", tako denimo pravilnik tajnega državnega arhiva v Berlinu, izdan leta 1881 o urejevalnih delih v pruskim državnim arhivih, ki je določal, da je treba arhivskim telesom ohraniti strukturo, kakršno so dobili pri poslovanju. Lahko rečemo, da se je moderna arhivistika začela s tem dvema temeljnima načeloma: načelom proveniencije in načelom prvotne ureditve. Italijani so načelo prvotne ureditve poimenovali "metodo storico" oziroma "ordine originario", kot jih je leta 1867 v Firencah poimenoval Francesco Bonaini. Moderna arhivska načela so bila tako zasnovana v Nemčiji in Franciji v 19. stoletju, vendar pa so najpomembnejšo in najbolj slavno razpravo, ki je ta načela razširila po svetu, napisali Holandci, čez čas pa tudi Italijani in Angleži.²⁴

Trije nizozemski arhivarji, Samuel Muller, Johan Faith in Robert Fruin, so ta sistem dokončno teoretično utemeljili pred nekoliko več kot sto leti v znamenitem Priročniku za urejanje in popisovanje arhivov, ki je izšel leta 1898 v Groningenu ("Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archiven"). To leto imamo za leto splošnega priznanja načela proveniencije. Trije arhivisti, ki jih je podpiralo tudi nizozemsko arhivsko društvo, so bili zaskrbljeni za usodo javnih arhivov, posebno tistih, ki so nastali pred ustanovitvijo Nizozemskega kraljestva leta 1813. Priročnik je imel izjemen vpliv, kmalu so ga prevedli v nemščino (1905), francoščino (1910) in šele kasneje v angleščino (1940), italijanščino, portugalsščino in tudi kitajščino.²⁵ V angleščino je bil sicer preveden šele leta 1940, vendar pa je v anglo-amerškem svetu uveljavil omenjeno načelo Hilary Jenkinson, v svojem prav tako pomembnem delu "A Manual of Archives Administration", leta 1922 v Londonu. Leta 1956 je takrat vodilni ameriški arhivski teoretik Theodore R. Schellenberg Holandski priročnik imenoval za Biblijo modernih arhivistov.²⁶ To načelo je bilo splošno priznано kot temelj urejanja

²³ Brenneke, navedeno delo, str. 68.

²⁴ Duchein, The History, str. 19.

²⁵ Cook, Archives 1997, str. 193 sl. (poglavje: The Dutch Manual of 1898: Archival principles defined).

²⁶ Prav tam, str. 194.

²¹ Prav tam, str. 11.

²² Duchein, The History, str. 19.

arhivov. Načelo provenience so nato priporočili še na mednarodnem kongresu arhivarjev in bibliotekarjev²⁷ v Bruslju leta 1910. Načelo je bilo sicer univerzalno priznано, v praksi pa se še ni povsod upoštevalo.

Načela se niso uveljavila povsod enako hitro, V Avstriji je ta načela že v 19. stoletju zagovarjal Teodor von Sickel. Toda arhivi, kot denimo Avstrijski državni arhiv na Dunaju, so tem idejam sledili šele pozno. Tudi na Kranjskem so tako preurejali arhiv Kranjskih deželnih stanov, arhiv Kranjskega deželnega vicedoma ter Repräsentance in komore na Kranjskem.

Leta 1877 je Peter Skobielski dva meseca in pol preurejal arhiv Kranjskih deželnih stanov in arhiv Deželnega vicedoma na Kranjskem ter pri tem izgubil razliko med spisi iz pisarne deželnega glavarja in tistimi iz pisarne deželnih stanov. Čez deset let je dela v tem smislu nadaljeval Jurij Wallner nato pa Alfons Müllner. Taka stališča je zagovarjal tudi Franc Komatar. V Avstrijskem državnem arhivu se je načelo provenience uveljavilo šele tik pred prvo svetovno vojno, podobno je bilo na Kranjskem. Šele leta 1928 je Josip Mal v *Kratkem navodilu za ohranitev zapisov poudaril*, da je "vsak arhiv organizem zase".²⁸ Danes sta načeli provenience in prvotne ureditve v arhivskem svetu splošno sprejeti, saj je dokument razumljiv le v kontekstu in odnosu glede na to kje se nahaja.

Sočasno se je začelo osamosvajanje arhivov in njihova integracija v upravni aparat, z veliko koncentracijo gradiva, s prvimi zakonskimi predpisi, s splošno dostopnostjo arhivov, z nastajanjem izobraževalnih ustanov namenjenih arhivistom, strokovnimi časopisi in zborovanji. To spremembo Michel Duchein razume kot prehod "historičnih" arhivov v, še vedno v narekovajih, "moderne arhive", ko je postalo jasno, da arhivi ne morejo biti le "historična" skladišča, ampak morajo redno prevzemati spise iz administrativnega sistema, se pravi iz rok delujočih ustanov. Taka praksa je obstajala že od začetka pri tistih arhivih, ki so bili blizu upravnim uradom. Že leta 1720 je tako na primer Peter Veliki določil izročitve v Ruski imperialni arhiv. Tudi Napoleon I. je spoznal potrebo po arhivih kot živečih ustanovah. Leta 1808 je izdal serijo pomembnih določil o izročanju spisov Prefektur

v na novo ustanovljene departmajske arhive.²⁹ Moderni arhivi v nasprotju s "historičnimi" redno prevzemajo arhivsko gradivo od delujočih institucij. Vendar je še dolgo prevladoval tip "historičnih" arhivov, ponekod vse do druge svetovne vojne. S prevzemanjem spisov administracije v arhive so se pokazale številne težave. Treba se je bilo soočiti s potrebo po valorizaciji gradiva.

Arhivistika je vse do prvih let po drugi svetovni vojni ostala predvsem pomožna veda zgodovinopisja in delno tudi v službi upravno političnih potreb. Kljub temu da so že prej izšli pomembni priročniki, kot denimo Hilary Jenkinson, "A Manual of Archives Administration", London 1922 (zaposlen v Public Record Office od leta 1906), in Eugenio Casanova, "Archivistica", Siena 1928, (direktor državnega arhiva v Rimu od leta 1916), in kljub leta 1929 ustanovljenem Arhivskemu inštitutu v Berlinu. V tem času je izšel tudi že prvi arhivski priročnik v slovenskem jeziku "Nowozvtna archiwistyka polska i jej zdania", ki ga je leta 1929 v Varšavi napisal Kazimierz Konarski. Vprašanja, s katerimi se je ukvarjala arhivska teorija, so bila povezana predvsem s problemi in urejanjem starejšega arhivskega gradiva. Tako publikacija Jenkinsona kot Casanove in Nizozemski priročnik odražajo tudi zahteve pozitivističnega zgodovinopisja.

Preskok v samostojno znanstveno disciplino pa je arhivistika naredila šele v 50. letih 20. stoletja. Kot navaja H. Rumschöttel je za to mnogo vzrokov: novi organizacijski, tehnični, konservatorski, dokumentacijski izzivi, sprememba arhivistične poklicne podobe, novi tipi arhivskega gradiva, porast potencialnega arhivskega gradiva v registraturah, nova kakovost in kvantiteta arhivskega gradiva, problemi valorizacije, povečano zanimanje arhivistov za strukturo in povezanost arhivskih dokumentov, nova arhivska zakonodaja, diferenciacija arhivov; poleg klasičnih javnih in cerkvenih arhivov imamo zdaj še gospodarske, parlamentarne, arhive političnih strank in medijske arhive. Težišče se je premaknilo od historičnih k arhivskim nalogam v ožjem smislu.

Emancipacija, osamosvojitve in vstop med znanosti so dokumentirani tudi v terminoloških spremembah. Med drugim se uveljavi tudi pojem arhivistike. Na koncu arhivistike 19. stoletja je sredi 20. stoletja izšlo delo "Archivkunde", ki ga je za objavo pripravil Wolfgang Leesch, napisal pa Adolf Brenneke (Leipzig 1953), pa tudi delo Theodorja R. Schellenberga "Modern Archives, Principles and Techniques", Chicago 1956 (v španščini 1958, nemščini 1960), ki je močno odmevalo posebno v anglo-ameriškem svetu. Delo "Archivkunde" Adolfa Brenneke je pravzaprav nastajalo že v tridesetih letih. Brenneke je predaval na Inštitutu za arhivistiko in zgodovinopisje v Berlinu – Dahlem. Knjiga ki jo je leta

²⁷ Kljub temu da je bil kongres skupen, pa so bili arhivisti ves čas ločeni od knjižnic. Arhivisti so izhajali iz administrativnega sistema, prvi arhivisti so bili uradniki (nikakor ne knjižničarji) in dejansko so bili arhivi v številnih evropskih državah ustanovljeni pred knjižnicami: Anglija, Francija, Nemčija, Španija. V 18. stoletju so arhive izročali tudi knjižnicam, arhivski poklic pa je bil priznan kot avtonomen in ločen v 19. stoletju, ko se je na primer leta 1850 francoska vlada, odločila, da se v nacionalnem arhivu lahko nastavijo le diplomanti Ecole des Chartes.

²⁸ Žontar, Sto let provenienčnega načela – petdeset let Mednarodnega arhivskega sveta, Arhivi 1998, str. 2.

²⁹ Duchein, The History, str. 18.

1953 izdal Leesh, je nastala iz zapiskov njegovih predavanj med letoma 1937 in 1939 ter na podlagi njegovih rokopisov iz let 1943-1945. Brenneke je bil rojen leta 1875, leta 1910 je postal arhivist v državnem arhivu v Hannoveru in ga tudi vodil od leta 1923 do leta 1943. Umrli je v začetku leta 1946. Izdelal je doktrino arhivske stroke, pri kateri je poudaril ureditev arhivskega gradiva glede na funkcijo. Wolfgang Leesh je bil njegov naslednik na Brachmanovem inštitutu v Berlinu-Dahlemu. Leesh je nasprotoval temu, da bi se arhivistika delila na ožjo in širšo.³⁰

Po drugi vojni je bila leta 1949 ustanovljena tudi arhivska šola v Marburgu. Njen dolgoletni direktor Johannes Papritz, se je aktivno udeležil razprave o odnosu arhivistike do pomožnih zgodovinskih ved. Nekateri, posebno Heinrich Otto Meisner – v njegovem delu "Archivalienkunde" (1969), so k arhivistiki prištevali tudi vedo o aktih (Aktenkunde). Vendar pa je bilo to stališče kmalu preseženo.³¹ Papritz je v središče arhivistike postavil analizo oblik organizacije spisovnega gradiva, ki nastaja pri poslovanju uradov. Jasno je pokazal, da so spisi v kontekstu institucij, ki jih ustvarjajo, predmet arhivistike, v nasprotju z vedo o aktih, ki preučuje njihovo naravo in obliko. Papritz je poudaril, da je temeljito poznavanje pisarniškega poslovanja lahko temelj ureditve gradiva na podlagi provenienčnega načela. Papritz je načelo provenience razumel kot načelo, ki zadeva tudi prvotno ureditev arhivskega gradiva.³² O položaju arhivske znanosti v Zvezni republiki Nemčiji glej prispevek Schochenhoffa v publikaciji "Arhivi".³³ Leta 1951 je bil v Parizu ustanovljen "Stage Technique International d'Archives".³⁴

Arhivska teorija je naredila korak naprej tudi v Združenih državah Amerike. Ko je bil leta 1934 oblikovan "National Archives and Records Administration" v Washingtonu, je imel milijon tekočih metrov gradiva. Letni prirastek leta 1934 je bil 60 tisoč metrov, leta 1943 pa že 600 tisoč metrov gradiva.³⁵ To je za arhivsko stroko v Ameriki pomenilo, da se je morala spopasti s

papirnim "plazom". Na prvo mesto je zato stopilo vprašanje selekcije – valorizacije arhivskega gradiva. Teoretiki so razvili ameriški koncept "življenjskega cikla" gradiva, ki je v treh fazah pripeljal arhivsko gradivo v arhiv. Proces valorizacije je najboljšo opisal Schellenberg in postal tako oče teorije valorizacije v ZDA. Obenem je Schellenberg tudi združil obe arhivski tradiciji, ki sta obstajali v ZDA, prva je bila tradicija zgodovinarjev kot arhivistov, druga pa močno pod vplivom načel knjižnične klasifikacije, ki so jo uporabljali posebno v rokopisnih zbirkah. Schellenberg je obe tradiciji prvič združil v delu, "The Management of Archives" (1965), načela valorizacije pa je opisal v svoji prvi publikaciji "Modern Archives, Principles and Techniques" (1956), prevedeni v številne jezike. Njegova načela valorizacije in terminologijo je sprejela arhivska stroka po celem svetu.³⁶

Od srede 20. stoletja je nastalo mnogo priročnikov po celem svetu; napisali so jih Papritz (1979),³⁷ Enders (1967),³⁸ Franc,³⁹ Manuel d'archivistique (1970),⁴⁰ Cook (1977),⁴¹ Couture (1982),⁴² Lodolini (1984),⁴³ Carucci,⁴⁴ Brachmann (1984),⁴⁵ Gracy (1977)⁴⁶ in drugi. Seyeda pa na tem mestu ne smemo izpustiti dveh Žontarjevih del (1973, 1984).⁴⁷ Dr. Žontar je sodeloval tudi pri jugoslovanskem priročniku (1977).⁴⁸ Publicistično se je razmahnila revialna dejavnost in praktično vse države so dobile svoje arhivistične časopise. Kot mednarodni publikaciji od leta 1951 izhaja "Archivum" in od leta 1985 "Janus", ti sta imeli pomembno vlogo pri vzpostavljanju močne arhivske informacijske mreže. Nova sta mednarodna časopisa "Archival Science", in "Comma", ki je nastal z združitvijo "Janusa" in "Archivuma". V Sloveniji od leta 1978 izhajata reviji "Arhivi" in "Sodobni Arhivi", medtem ko je začela jugoslovanska revija "Arhivist" izhajati leta 1951. K izmenjavi mnenj

³⁰ Wolfgang Leesh, *Methodik, Gliederung und Bedeutung der Archivwissenschaft*. V: *Archivar und Historiker*, Berlin 1956, str. 13-26.

³¹ Walter Goldinger, *der Standort der Archivwissenschaft*, *Archivalische Zeitschrift* 1980, str. 5 sl.

³² O velikem pomenu njegovega dela, posebno priročnika "Archivwissenschaft" iz leta 1979 (prva izdaja, ki ji sledijo še druge) glej: Nils Brübach, Johannes Papritz (1898-1992) und die Entwicklung der Archivwissenschaft nach 1945, *Der Archivar* 51, 1998, št. 4, str. 574-586.

³³ Samo "celibatska osamitev?" – O položaju arhivske znanosti v Zvezni republiki Nemčiji 1946-1996, *Arhivi XX*, 1997, št. 1-2, str. 47-52.

³⁴ *Le stage Technique International d'Archives: An Historical Overview and Future Prospects*, *American Archivist*, 51, 1988, str. 356-364. Vladimir Sunčič, *Izobraževanje na Stage Technique International d'Archives*, *Arhivi XYII*, 1994, str. 77-83.

³⁵ Cook, *Archives*, str. 196.

³⁶ Richard C. Berner, *Archival theory and practice in the United States. A historical analysis*, Washington 1983.

³⁷ Johannes Papritz, *Archivwissenschaft v 4 delih*, Marburg 1979.

³⁸ Gerhard Enders, *Archivverwaltungslehre*, 1967.

³⁹ Eckhart G. Franz, *Einführung in Archivkunde*, Darmstadt 1993.

⁴⁰ Več avtorjev, *Paris 1970*.

⁴¹ Michael Cook, *Archives Administration*, 1977. *Isti*, *The management of Information from Archives*, 1986. *Isti*, skupaj z Margaret Procter, *A Manual of Archival Description*, 1990.

⁴² Carol Couture in Jean-Yves Rousseau, *Les archives au XXe siècle*, 1982.

⁴³ Elio Lodolini, *Archivistica. Principi e problemi*, 1984.

⁴⁴ Paola Carucci, *Le fonti archivistiche: ordinamento e conservazione*, Rim 1983.

⁴⁵ Botho Brachmann, *Archivwesen der DDR*, Berlin 1984.

⁴⁶ David B. Gracy II, *Archives & Manuscripts: Arrangement & Description*, ZDA 1977.

⁴⁷ Jože Žontar in Sergij Vilfan, *Arhivistika*, Arhivsko društvo Slovenije Ljubljana 1973. Jože Žontar, *Arhivistika*, Ljubljana 1984.

⁴⁸ *Priročnik iz arhivistike. Savez društava arhivskih radnika Jugoslavije*, Zagreb 1977.

nove discipline sodijo tudi kongresi, ki so se začeli že v 19. stoletju, po letu 1950 pa so dobili novo kvaliteto. Leta 1948 je bil ustanovljen Mednarodni arhivski svet, ki od leta 1950 organizira mednarodne arhivske kongrese in mednarodne okrogle mize. Leta 1954 je bilo ustanovljeno tudi Arhivsko društvo Slovenije, že leto pred tem pa tudi zveza republiških arhivskih društev Jugoslavije.⁴⁹ Arhivski kongresi in druga zborovanja so pomembno pripomogla k poenotenju arhivske stroke, na primer glede vprašanj valorizacije na tretjem mednarodnem kongresu v Firencah.⁵⁰ V prvi polovici devetdesetih let so bili tako izdelani tudi Splošni mednarodni standardi za arhivsko popisovanje ISDG ter Mednarodni standardi za arhivski zapis o ustvarjalcih arhivskega gradiva ISAAR.⁵¹ Na 13. mednarodnem kongresu leta 1996 v Pekingu je bil sprejet Kodeks arhivske etike, ki vključuje tudi načelo provenience.⁵² To načelo je tudi v sedanjih informacijskih eri in pri digitalnih dokumentih obdržalo svojo veljavo.

Vprašanje samostojne discipline je povezano s predmetom, cilji in metodologijo raziskav. Če postavimo arhivistiko pod drobnogled teh vprašanj danes, po več kot sto letih od izida Muller-Feith-Fruinovega priručnika, lahko dobimo pozitiven odgovor. Številne znanstvene objave, priručniki in časopisi so vplivali na profiliranje samostojne discipline. K piscem številnih arhivskih del lahko dodamo še mnoge druge, ki razmišljajo tako o preteklem kot tudi prihodnjem razvoju arhivistike: Ketelaar,⁵³ Lodolini,⁵⁴ Cook,⁵⁵ Menne Haritz,⁵⁶ Dollar,⁵⁷ Delmas,⁵⁸ Duranti,⁵⁹

in številni drugi. Zelo pomembne so tudi RAMP študije, ki jih izdaja UNESCO.

Pot arhivistike do samostojne vede je bila dolga in še vedno ni povsem gotovo, če je res povsem končana. Kot ugotavlja Rumschöttel, je bil razvoj vede zahteven, vendar pa je bil razvojni proces uspešen. Moderna strukturirana arhivska veda pripada področju, ki obsega najrazličnejše vede vse od zgodovinopisja do upravnih in informacijskih ved, državoznanstveni začetki pa so danes znova aktualnejši, kot so bili v 19. stoletju.⁶⁰

Zgodovina arhivske misli v minulem stoletju odseva interakcijo med arhivsko teorijo in prakso, arhivisti pa so se začeli vse bolj zavedati pomena svojega dela, saj so sami postali pravtisti, ki ohranjajo spomin človeštva. Danes postaja aktualna tudi reinterpretacija arhivskih načel, ki je povezana z računalniško revolucijo ter križanjem struktur in funkcij.⁶¹

SUMMARY

DEVELOPMENT OF ARCHIVISTICS AS AN INDEPENDENT SCIENTIFIC DISCIPLINE

The modern archival principles were first enunciated in Germany and France in the course of the 19th century. The Dutch wrote the most important dissertation that spread these principles around the globe. Later, the Italians and the English joined them. It was only in 1928 that Josip Mal advocated the modern archival principles in Slovenia. The path that led the archival science to an independent discipline was long. Even today we cannot say with certitude that it has really achieved its objective. Following Hermann Rumschöttel this evolution can be divided in three periods. It started in the 17th and 18th centuries as part of the political sciences. In the 19th and the early 20th centuries, archivistics was first an auxiliary science to history. Only later did it develop into a modern archival discipline, associated with history, administrative and information sciences. Prof. Jože Žontar is undeniably one of the pioneers of the archival sciences in Slovenia.

⁴⁹ Jože Žontar, *Zgodovina arhivistike na Slovenskem*, Arhivi 1995 str. 13. sl. Marija Oblak Čarni, *Štirideset let Arhivskega društva Slovenije*, V: *Arhivsko društvo Slovenije – 40. let*, Ljubljana 1995, str. 9-85.

⁵⁰ Vladimir Žumer, *Valorizacija dokumentarnega gradiva za zgodovino, znanost in kulturo*, Ljubljana 1995, str. 251 sl.

⁵¹ Splošni mednarodni standardi za arhivsko popisovanje/ Mednarodni standardi za arhivski zapis o ustvarjalcih arhivskega gradiva: pravnih osebah, fizičnih osebah in družinah, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 1998.

⁵² Kodeks etike, Arhivi XX, 1997, št. 1-2, str. 14-16.

⁵³ Eric Ketelaar, *Archival Theory and the Dutch Manual*, *Archivaria* 41, 1996. Isti, *The Difference Best Postponed? Cultures and Comparative Archival Science*, *Archivaria* 44, 1997. Isti, *Archivalization and Archiving*, *Archives and Manuscripts*, 27, 1999.

⁵⁴ Elio Lodolini, *The War of Independence of Archivists*, *Archivaria* 28, 1989, str. 36-47.

⁵⁵ Terry Cook, *Electronic Records, paper minds: The Revolution in Information Management and Archives in the Post - Modernist Era*, *Archives and Manuscripts* 22, 1994.

⁵⁶ Angelika Menne-Haritz, *Umrise einer zukünftigen Archivwissenschaft*. V: *50 Jahre Verein deutscher Archivare. Bilanz und Perspektiven des Archivwesens in Deutschland*, Siegburg 1992, str. 177-185. Isti, *Archival Principles and the Electronic Office*, V: *Information Handling in Office and Archives*, München-London-New York-Paris, 1993. Isti, *Archivfachliche Ausbildung: Den Anforderungen der Gesellschaft des 21. Jahr-*

hunderts gerecht werden, *Archivum* 39, 1994, str. 261-283. Isti: *Access – the reformulation of an archival paradigm*, *Archival Science* 1, 2001, str. 57-82.

⁵⁷ Charles M. Dollar, *Archival Theory and Information Technologies. The Impact of Information Technologies on Archival Principles and Methods*, Macerata 1992 (istega leta tudi prevedena v nemščino, izdala Marburška arhivska šola).

⁵⁸ Bruno Delmas, *Archival science facing the information society*, *Archival Science* 1, 2001, str. 25-37.

⁵⁹ Luciana Duranti, *The impact of digital technology on archival science*, *Archival Science* 1, 2001, str. 39-55.

⁶⁰ Rumschöttel, navedeno delo, str. 20.

⁶¹ Oddo Bucci, *Archival science on the Threshold of the year 2000*, Macerata 1992. In drugi, glej literaturo pri Cook, *Archives*.